

Η ΔΙΑΣΠΟΡΑ: ΜΕΣΟ ΑΣΚΗΣΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Αντώνης Κόντης*

1. Εισαγωγή

Κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, το πολιτικό και επιστημονικό ενδιαφέρον για την ελληνική, αλλά και την παγκόσμια, διασπορά αναζωογονείται, αναφορικά με τη διάστασή του ως ενεργού δρώντος παράγοντα της διεθνούς πολιτικής (Butler K., Constanas D./Platias Ath., Shain Y./Barth A., Sheffer G.). Οι εξελίξεις σε ζωτικά ζητήματα ελλαδικής εξωτερικής πολιτικής –Κυπριακό, Μακεδονικό, ελληνοτουρκικές σχέσεις– ενεργοποιούν πολιτικά την ελληνική διασπορά στην κατεύθυνση του επηρεασμού της εξωτερικής πολιτικής των κρατών με τρόπο σύμφωνο προς τις ελληνικές θέσεις. Αντικείμενο διερεύνησης της παρούσας εργασίας είναι οι προσδιοριστικοί παράγοντες της ενεργοποίησης και της αποτελεσματικότητας της ελληνικής διασποράς ως μέσου άσκησης της ελλαδικής εξωτερικής πολιτικής. Μετά από ορισμένες εννοιολογικές και μεθοδολογικές αποσαφηνίσεις (πρώτο μέρος), εξετάζονται οι εξωγενείς (δεύτερο μέρος) και οι ενδογενείς παράγοντες κινητοποίησης της διασποράς για την προώθηση στόχων της ελλαδικής εξωτερικής πολιτικής.

2. Μεθοδολογικές οριοθετήσεις

Ορισμένες μεθοδολογικές οριοθετήσεις, γνωσιολογικού και εννοιολογικού περιεχομένου, θεωρούνται απαραίτητες λόγω της πολυδιάστατης φύσης του εξεταζόμενου αντικειμένου.

* Ο Αντώνης Κόντης είναι Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Η πρώτη γνωσιολογική οριοθέτηση αφορά στην επιλογή για εξέταση αποκλειστικά της σχέσης του εθνικού κέντρου προς τη διασπορά του, ενώ η πραγματικότητα περιλαμβάνει και αντίθετης φοράς ή αμφίδρομες σχέσεις [Shain Y./Barth A. (2003)]. Ακόμη και σε περιπτώσεις που η διασπορά δε συνδεόταν με ένα κράτος-έθνος, αυτή αναφερόταν σε μια «ιστορική γη» ή σ' ένα «νοητό χώρο», όπως την Ανατολική Μεσόγειο για τους Έλληνες, την Ιερουσαλήμ για τους Εβραίους ή το Αραράτ για τους Αρμενίους. Πάντοτε ο ελληνισμός είχε ταυτόχρονα οικουμενικότητα αλλά και εθνικό κέντρο: την Αθήνα κατά την αρχαιότητα, την Αλεξάνδρεια κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη αργότερα και την Αθήνα μετά την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους [Κιτρομηλίδης Π. (1983): 143-164]. Σήμερα ο ρόλος αυτός αναγνωρίζεται και συνταγματικά (Σύνταγμα 2001, άρθρο 108).

Η διερεύνηση της διασποράς από την πλευρά του εθνικού κέντρου δικαιολογείται από τη σημασία που αποδίδουν σ' αυτήν πολλές χώρες με ισχυρή διασπορά όπως η Αρμενία, Ελλάδα, Ινδία, Ισραήλ, Κίνα κ.τ.λ. Οι κυβερνήσεις αυτών των κρατών εντάσσουν τη διασπορά στην αναπτυξιακή στρατηγική και στα μέσα άσκησης της εξωτερικής πολιτικής τους και την υπαγάγουν σε ενδογενή μεταβλητή, και άρα επηρεάσιμη, του συστήματος διαμόρφωσης και άσκησης εξωτερικής πολιτικής.

Η δεύτερη γνωσιολογική οριοθέτηση αφορά τη διεπιστημονική προσέγγιση του ερευνητικού στόχου. Αυτή απορρέει από τον πολυ-παραγοντικό προσδιορισμό της πολιτικής συμπεριφοράς της ελληνικής εθνικής/εθνοτικής κοινότητας, που χαρακτηρίζεται από υψηλή διάχυση της εθνικής/εθνοτικής ταυτότητας σε διάφορα κοινωνικά στρώματα της διασποράς ή ως «κατακόρυφη εθνοτική ταυτότητα» κατά τον Smith [Smith A. (2000): 83].

Τέλος, η τρίτη γνωσιολογική οριοθέτηση αναφέρεται στη συνδυαστική μέθοδο ανάλυσης –θεωρητικής και εμπειρικής– και στην εφαρμογή της συγχρονικής και διαχρονικής συγκριτικής μεθόδου.

Η εννοιολογική οριοθέτηση αφορά τις έννοιες-κλειδιά της «διασποράς» και της «εθνοτικής/εθνικής ταυτότητας» που χρήζουν μιας, έστω, συνοπτικής αποσαφήνισης για την παρακάτω ανάλυση. Τον όρο «διασπορά» τον συναντάμε υπό ευρεία (μεγάλο πλάτος) και υπό στενή έννοια [Butler K. (2001), Cohen R. (2003), Safran W. (1991), Sheffer G. (1986): 1-15, Shural Y. (2000)]. Κατά την ευρεία έννοια, θεμελιώδη γνωρίσματα της διασποράς είναι τα αίτια δημιουργίας της, η εθνικά/εθνοτικά προσδιοριζόμενη συμπεριφορά στη χώρα εγκατάστασης και η σχέση της με το εθνικό κέντρο, εκδηλούμενη με την υποστήριξη των επιδιώξεών του, την ανοικτή εκδοχή της επιστροφής στην πατρίδα και προπαντός με διαχρονικά στοι-

χεία έκφρασης μιας εθνικής/εθνοτικής ταυτότητας [Cohen R. (2003): 71]. Περισσότερο λειτουργική θεωρώ την εννοιολόγηση του όρου με μικρό πλάτος, κατά την οποία στην ελληνική διασπορά ανήκουν τα άτομα ελληνικής εθνότητας/εθνικότητας, που διαμένουν μόνιμα στην αλλοδαπή για μεγάλο χρονικό διάστημα και διατηρούν ισχυρούς υλικούς ή συναισθηματικούς δεσμούς με το εθνικό κέντρο [Sheffer G. (1986): 3].

Οι όροι «εθνοτική» και «εθνική ταυτότητα» χρησιμοποιούνται συχνά με ταυτόσημη έννοια. Αν και διαθέτουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, μία ιστορικοανθρωπολογική θεώρηση διαγιγνώσκει ορισμένες χρήσιμες διαφορές για την περίπτωση της ελληνικής διασποράς. Μεγάλο μέρος της ελληνικής διασποράς είναι τμήμα του ελληνικού έθνους, το οποίο σχηματίστηκε πριν από το νεοελληνικό κράτος, με κυρίαρχα χαρακτηριστικά την κοινή καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία, έθιμα και παραδόσεις. Προσομοιάζει έτσι περισσότερο προς το εθνοτικό μοντέλο για το έθνος, «πολιτιστικό έθνος» (*Kulturnation*), παρά προς το εδαφικό «πολιτικό έθνος» (*Staatsnation*). Κατ' ακολουθία, ο όρος «εθνοτική ταυτότητα» (*ethnic identity*) αποδίδει ικανοποιητικότερα την ελληνικότητα της διασποράς, παρά ο όρος «εθνική ταυτότητα» (*national identity*). Θα ήταν όμως βεβιασμένο το συμπέρασμα ότι τα χαρακτηριστικά της εδαφικής επικράτειας, της πολιτικής ισότητας, της νομικής ισότητας, της πολιτικής κουλτούρας και ιδεολογίας κ.τ.λ. (εθνική ταυτότητα) απουσιάζουν ή δεν επηρεάζουν την πολιτική συμπεριφορά της ελληνικής διασποράς. Απεναντίας, η εγκατάσταση της συντριπτικής πλειοψηφίας της σε αγγλοσαξονικές και δυτικοευρωπαϊκές χώρες, που ενστερνίζονται την αρχή του εδαφικού «πολιτικού έθνους» ή του «έθνους του πολίτη», προσδιορίζει αποφασιστικά τις εκφάνσεις της ελληνικότητάς της και της πολιτικής συμπεριφοράς της.

Αυτός ο δυϊσμός, η συνύπαρξη δηλαδή χαρακτηριστικών του εθνοτικού και του εδαφικού-πολιτικού μοντέλου για το έθνος, επηρεάζει τις πολιτικές του εθνικού κέντρου και διαχεόμενος ανάλογα στα μέλη της ελληνικής διασποράς αναπαράγει το σχετικό μοντέλο.

Οι παραπάνω επεξηγήσεις κρίθηκαν αναγκαίες για να απομονωθούν οι σημαντικότεροι προσδιοριστικοί παράγοντες ενεργοποίησης και αποτελεσματικής πολιτικής παρέμβασης της ελληνικής διασποράς. Προβαίνω ειδικότερα στη διάκριση των παραγόντων σε ενδογενείς και εξωγενείς, για να απομονώσω τους ενδογενείς παράγοντες –«ιδιότητα της εθνικότητας», «κοινωνικό κεφάλαιο», «φύση των εθνικών θεμάτων»–, που είναι επηρεάσιμοι από το εθνικό κέντρο και συνεπώς υπάγονται στα μέσα ελλαδικής πολιτικής για την διασπορά. Παράλληλα θα εξεταστούν οι σημαντικότεροι εξωγενείς παράγοντες – ιδιότητα του πολίτη, μορφολογικά χαρακτηριστικά, διαθεσιμότητα σε οικονομικό κεφάλαιο, στόχοι εξωτερικής πολιτικής χώρας εγκατάστασης, παγκοσμιοποίηση και διασπορά.

3. Ενδογενείς παράγοντες

Το εθνικό κέντρο διαθέτει τις μεταβλητές της εθνότητας/εθνικότητας, του κοινωνικού κεφαλαίου –και ιδίως της οργανωτικής δομής– και της φύσης των θεμάτων εξωτερικής πολιτικής για να επηρεάσει την πολιτική συμπεριφορά της διασποράς σε θέματα εξωτερικής πολιτικής.

3.1. Ιδιότητα της εθνικότητας

Από την προηγούμενη ανάλυση προκύπτει ότι η εθνότητα/εθνικότητα, και στην περίπτωση μας η ελληνικότητα, περιέχει συστατικά στοιχεία που προσδιορίζονται από παράγοντες της χώρας καταγωγής, της χώρας εγκατάστασης και τις ενδο-διασπορικές σχέσεις. Συνέπεια αυτού είναι, πρώτον, ένα δυναμικό φαινόμενο, που επιδέχεται πολυ-παραγοντικό επηρεασμό και συνεπώς εμφανίζεται με διαφορετικές χωρικές και χρονικές εκφάνσεις, ιδίως των συγχρονικών χαρακτηριστικών της που συνιστούν και την έννοια της πολιτισμικής ταυτότητας. Δεύτερον, περιλαμβάνει ταυτόχρονα χαρακτηριστικά διατηρούμενα σε πολλές γενιές [Πρεβέλακης Γ. (2000): 15-25]. Η «εθνική/εθνοτική ταυτότητα» επιβιώνει διαχρονικά μακριά από τα πάτρια εδάφη, όπως δείχνει η διασπορά των Ελλήνων αλλά και των Κινέζων, Ινδών, Εβραίων, Αρμενίων κ.τ.λ. Αιπή απόδειξη είναι ο ποντιακός ελληνισμός που επιβίωσε από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20ού αιώνα εντός της πολυεθνικής βυζαντινής και οθωμανικής αυτοκρατορίας διατηρώντας γλώσσα και θρησκεία, αν και μετακινήθηκε επανειλημμένα γεωγραφικά μεταξύ του Εύξεινου Πόντου, της Κεντρικής Ασίας και της Ελλάδας [Bruneau M. (2000): 27-50]. Επίσης η «εθνική/εθνοτική ταυτότητα» είναι αυτόνομη κινητήριος δύναμη ανθρώπινης συμπεριφοράς, όπως οι προτιμήσεις στην οικονομική θεωρία του καταναλωτή.

Θεωρώ την ιδιότητα της εθνότητας/εθνικότητας ή τις εκφάνσεις ελληνικότητας βασικό προσδιοριστικό παράγοντα της πολιτικής συμπεριφοράς της διασποράς. Κατά τους Shain/Barth, η διασπορά διακρίνεται σε τρία, σχετικά ομοιογενή, τμήματα [Shain Y./Barth A. (2003): 452]. Το πρώτο ή «ενεργό τμήμα» (*core members*) περιλαμβάνει τα άτομα –ιδίως τα οργανωμένα μέλη οργανώσεων της διασποράς– τα οποία κινητοποιούνται και δρουν πρωτοβουλιακά για τις υποθέσεις της διασποράς. Πρόκειται για το πρωτοποριακό και αποτελεσματικότερο τμήμα της διασποράς. Το δεύτερο ή «παθητικό τμήμα» (*passive members*) διαθέτει μεσαίο βαθμό ελληνικότητας, ενεργοποιείται συνήθως μετά από πρωτοβουλία του πυρηνικού τμήματος, σχετικά εύκολα, για υποθέσεις της διασποράς. Το τρίτο τμήμα ή «εν υπνώσει» τμήμα (*silent members*) είναι η μεγάλη δεξαμενή της διασποράς, με χαμηλό βαθμό ελληνικότητας που κινητοποιείται μόνο αποσπασματικά, συγκυριακά,

ανάλογα με το θέμα και με προτίμηση τα κρίσιμα και σοβαρά θέματα που θέτουν σε κίνδυνο το εθνικό κέντρο. Με την κατηγοριοποίηση των Shain/Barth αναδεικνύεται η σημασία της ιδιότητας της εθνικότητας, κατά την κατασκευαστική προσέγγιση, και της ηγετικής θέσης ενός τμήματος της διασποράς στη διαδικασία του διασπορικού γίγνεσθαι. Υποβαθμίζεται ή και παραβλέπεται όμως με την παραπάνω μονοαιτιακή ερμηνεία της ενεργοποίησης της διασποράς η αποτελεσματικότητα παρέμβασής της που προσδιορίζεται από πολλούς ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες.

Από τη θετική συσχέτιση του βαθμού ελληνικότητας και της κινητοποίησης και αποτελεσματικότητας της ελληνικής διασποράς, προκύπτουν δύο καίριας σημασίας συμπεράσματα: πρώτον, είναι προφανής η σημασία του «ενεργού τμήματος» της διασποράς, με την υψηλή έκφραση ελληνικότητας, για την κινητοποίηση και των υπολοίπων υποσυνόλων της διασποράς και της πολιτικής αποτελεσματικότητάς της· δεύτερον, ο επηρεασμός της ελληνικότητας είναι ένα πολυδιάστατο και μακρο-πρόθεσμο εγχείρημα, με δυνατότητα ενίσχυσής της από το εθνικό κέντρο. Αυτό επηρεάζει την ιδιότητα της εθνικότητας, ανεξάρτητα αν υπερτερούν σ' αυτή τα χαρακτηριστικά της εθνικής/εθνοτικής ταυτότητας με κατάλληλα μέτρα θεσμικής, οργανωτικής, επικοινωνιακής, εκπαιδευτικής, κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής με εξειδίκευση στους τομείς της ιθαγένειας, την υποχρέωση στράτευσης στις ένοπλες δυνάμεις, τη χορήγηση δικαιώματος ψήφου στους ομογενείς, την παροχή ελληνόγλωσσης παιδείας, τις δημοσιονομικές διευκολύνσεις, τις κοινωνικές παροχές κ.τ.λ. Στο πλαίσιο αυτό έχουν εκπονηθεί και εφαρμόζονται ποικίλα προγράμματα, τα οποία κατατείνουν στον επηρεασμό των εκφάνσεων ελληνικότητας της ελληνικής διασποράς και του αποθέματος του κοινωνικού κεφαλαίου της.

3.2. Διαθεσιμότητα σε κοινωνικό κεφάλαιο

3.2.1. *Περί κοινωνικού κεφαλαίου*

Ο δεύτερος ενδογενής προσδιοριστικός παράγοντας αποτελεσματικής παρέμβασης της διασποράς για εθνικά θέματα, είναι το διαθέσιμο κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο επιδρά άμεσα και έμμεσα στην κινητοποίηση της διασποράς μέσω του επηρεασμού που ασκεί στην ιδιότητα της εθνικότητας. Αυτό ορίζεται χρηστικά με την εννοιολογική του διάκριση σε μικρο- ή σε μακροεπίπεδο και κατ' αναλογία παράγεται ως ιδιωτικό αγαθό από τα άτομα και ως δημόσιο αγαθό, κυρίως αλλά όχι αποκλειστικά, από το κράτος. Σε δεδομένη χρονική στιγμή, η ποιότητα και η ποσότητα του αποθέματος σε κοινωνικό κεφάλαιο, προσδιορίζεται από τη συνέργεια του κράτους, της αγοράς και της κοινωνίας των πολιτών.

Σε μικροεπίπεδο, κοινωνικό κεφάλαιο είναι η επένδυση των ατόμων σε διαπροσωπικές σχέσεις –εθνοτικές ή διεθνοτικές– και σε συμμετοχή σε θεσμούς, με στόχο το κέρδος σε υλικούς (εισόδημα, επάγγελμα, περιουσία) και άυλους (πληροφορίες, φήμη, κύρος, κοινωνικότητα κ.τ.λ.) πόρους [Coleman J. (1990), Ostrom E. (1990, 1999), Cook K. – Lin N. – Burt R. (2001)].

Σε μακροεπίπεδο, κοινωνικό κεφάλαιο είναι το θεσμικό πλαίσιο (νομικό, οργανωτικό, διοικητικό) και το αξιακό σύστημα (η διάχυτη εμπιστοσύνη, η αμοιβαιότητα, η αλληλεγγύη κ.τ.λ.) ενός κοινωνικού συνόλου [Putnam R. (1993), Bourdieu P. (1983)].

Δεδομένης της θετικής συσχέτισης μεταξύ υψηλού αποθέματος σε κοινωνικό κεφάλαιο και πολιτικής αποτελεσματικότητας, η μόνιμη κατάσταση αποεπένδυσης σε κοινωνικό κεφάλαιο επιδρά αρνητικά σε δύο επίπεδα: πρώτον απαξιώνει το υφιστάμενο απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου και δεύτερον μειώνει την τρέχουσα πολιτική δραστηριότητα της διασποράς.

Η μεταβλητότητα του αποθέματος του κοινωνικού κεφαλαίου θέτει αναγκαστικά το ζήτημα των μέτρων διατήρησης και βελτίωσης της ποσοτικής και ποιοτικής σύνθεσής του, στην περίπτωση της ελληνικής διασποράς. Δύο είναι οι συνήθεις τρόποι:

Ο πρώτος τρόπος παραγωγής κοινωνικού κεφαλαίου ως δημόσιου αγαθού είναι η παροχή κινήτρων – «μέθοδος των θετικών κυρώσεων» όπως η ενίσχυση της εθνικής/εθνοτικής ταυτότητας [Whiteley P. (1999): 25-44], οι κατάλληλοι κανόνες (νόρμες) κοινωνικής συμπεριφοράς, τα ευνοϊκά δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά κ.τ.λ. [Haug S. (2000): 68-69]. Στην παραγωγή κοινωνικού κεφαλαίου συμβάλλει επίσης η εισαγωγή του αξιακού συστήματός της στους στόχους των οργανωτικών μορφωμάτων της διασποράς, μέσω των οποίων παράγεται και άρα παρέχεται στα μέλη τους ταυτόχρονα, το κοινωνικό κεφάλαιο, ως ιδιωτικό και ως δημόσιο αγαθό.

Ο δεύτερος τρόπος είναι μέσω της επιβολής ενός συστήματος διαφυγόντων ωφελημάτων – «μέθοδος των αρνητικών κυρώσεων». Ως τέτοιες κυρώσεις θεωρούνται ο αποκλεισμός από την απόκτηση ιδιωτικών αγαθών, όπως π.χ. ο αποκλεισμός πιστών από θρησκευτικά μυστήρια (βαπτίσεις, γάμους κ.τ.λ.) από την Ελληνορθόδοξη Αρχιεπισκοπή Βορείου και Νοτίου Αμερικής, σε όσους δεν είναι μέλη της και δεν καταβάλλουν σχετική συνδρομή. Οι κυρώσεις επιβάλλονται συνήθως από μη κυβερνητικές οργανώσεις παρά από το κράτος, λόγω εμποδίων που προκύπτουν από συνταγματικές επιταγές.

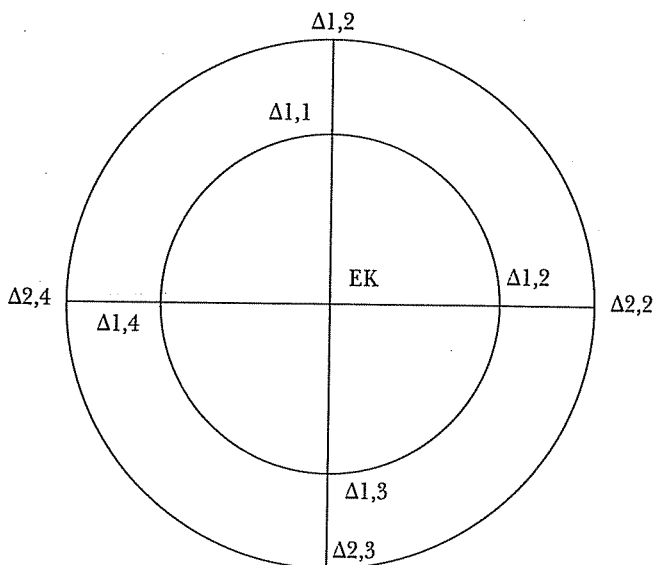
Το κοινωνικό κεφάλαιο ως ανεξάρτητη μεταβλητή, είναι το μέσο επίτευξης πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών στόχων. Μέσω αυτού επιτυγχάνεται η παραγωγή ιδιωτικών και δημόσιων αγαθών, με χαμηλότερο κόστος,

ή καλύτερης ποιότητας, ή γίνεται εφικτή αυτή καθεαυτή η παραγωγή τους. Υψηλή διαθεσιμότητα σε κοινωνικό κεφάλαιο ισοδυναμεί με υψηλό βαθμό επίτευξης ενός στόχου, όπως πλέον αποδεικνύεται και από εμπειρικές έρευνες [OECD (2001), Haug S. (2000): 68-69].

Η συμμετοχή των μελών της διασποράς σε θεσμούς της χώρας εγκατάστασης, επιτρέπει τον επηρεασμό των αποφάσεών της προς όφελος της διασποράς. Είναι αυτονόητο πως όσο πιο υψηλόβαθμα είναι τα στελέχη της διασποράς στα κέντρα λήψης αποφάσεων και «δεξαμενών σκέψης» στη χώρα εγκατάστασης, τόσο ευνοϊκότερες προς τα συμφέροντα της διασποράς είναι και οι τελικές αποφάσεις τους. Η διασύνδεση μεταξύ τέτοιων στελεχών κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική για να αποκτήσει η δραστηριότητά τους προληπτικό, συμπληρωματικό χαρακτήρα, συνέργεια και πολλαπλή στόχευση.

3.2.2. Διασύνδεση εθνικού κέντρου και διασποράς

Η διαμόρφωση και άσκηση πολιτικής από το εθνικό κέντρο για τη διασπορά, προϋποθέτει την απάντηση στο ερώτημα της μορφής-διασύνδεσης μεταξύ εθνικού κέντρου και διασποράς. Κάθε σύστημα περιέχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα και τα αμιγή συστήματα κινούνται μεταξύ της ηγεμονικής σταθερότητας και του δικτυωτού έθνους. Με κριτήριο τη σταθερότητα και την αποτελεσματικότητα παρέμβασης της διασποράς, επιλέγεται εκείνο που ανταποκρίνεται στις ειδικές συνθήκες της ελληνικής διασποράς.

(α) Το σύστημα της ηγεμονικής σταθερότητας

Η παγκόσμια γεωγραφική κατανομή της ελληνικής διασποράς, σε περίπου 140 κράτη, με διαφοροποιήσεις μεν ως προς την ποσοτική και ποιοτική σύνθεση των διαφόρων τμημάτων της αλλά σχετικά μικρής οικονομικής, πολιτικής και πολιτισμικής εμβέλειας συγκριτικά με την Ελλάδα και την Κύπρο, καθιστούν αυτές αναμφισβήτητα εθνικά κέντρα του ελληνισμού. Προσομοιάζει δε η παραπάνω κατανομή ισχύος των τμημάτων του ελληνισμού με το διεθνές σύστημα και την ηγεμονία που διέθεταν σ' αυτό κατά περιόδους διάφορα κράτη. Υπό αυτές τις συνθήκες η σταθερότητα και η αποτελεσματικότητα, όπως π.χ. το διεθνές νομισματικό σύστημα, είναι ένα παγκόσμιο δημόσιο αγαθό, την παραγωγή και διάθεση του οποίου εγγυάται η ηγεμονική δύναμη [Kindleberger Ch.(1973): 305]. Σύμφωνα συνεπώς με τη θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας [Keohane R. (1984), Duncan S. (1985)] η ύπαρξη ενός εθνικού κέντρου σ' ένα έθνος με μεγάλη διασπορά, συσχετίζεται θετικά με την επιτυχή επίτευξη εθνικών (συλλογικών) αποτελεσμάτων και σταθεροποιητικά για το σύνολο των τμημάτων του έθνους [Κωνσταντινίδης Στ. (2004): 45-49]. Προς διερεύνηση βέβαια παραμένει το ερώτημα εάν η ηγεμονική δύναμη, το εθνικό κέντρο, αποφασίζει και δραστηριοποιείται αυτόνομα (μονομερώς), και άρα πατερναλιστικά προς τη διασπορά, ή ως πρώτο μεταξύ ίσων (*primus inter pares*) σε συνεργασία δηλαδή με τα υπόλοιπα τμήματα του έθνους (πολυμερώς). Πρόκειται ουσιαστικά για τη θέση του εθνικού κέντρου στην ενδο-εθνοτική ιεραρχία, και ανεξάρτητα από τις όποιες αδυναμίες του ελλαδικού κέντρου, αυτό λειτουργεί θετικά τόσο για τη σταθερότητα του ελληνισμού όσο και για την αποτελεσματικότητα της διασπορικής δραστηριότητας. Στην πράξη τα διάφορα τμήματα της διασποράς διαπνεόμενα από την κοινή εθνική/εθνοτική ταυτότητα και συνδεδέμενα με στενούς υλικούς και ιδίως συναισθηματικούς δεσμούς, μέσω του «επικοινωνιακού λόγου» (*discourse*) αναζητούν συναινετικές επιλογές κατά την κονοτρουκτιβιστική προσέγγιση [Risse Th. (2000): 1-39].

Στο σύστημα της ηγεμονικής σταθερότητας, τα διάφορα τμήματα της διασποράς επικοινωνούν αμφίδρομα με το εθνικό κέντρο με τη μορφή μιας κάθετης ροής. Συνήθως το εθνικό κέντρο υποβοηθείται στην άσκηση του συντονιστικού και αποφασιστικού του έργου από επιτελείο ειδικών μελετητών και το μοντέλο μετατρέπεται σε γραμμικό-επιτελικό. Με την υποστήριξη της ειδικής επιστημονικής κοινότητας σε θέματα διασποράς, αναπτύσσονται σχέσεις αιτίου και αιτιατού, καθορίζονται πολιτικά εφικτοί στόχοι και, μέσω του επικοινωνιακού λόγου, διεξάγεται η ενδοεθνοτική επικοινωνία που, υπό κανονικές συνθήκες, οδηγείται σε συναινετικές λύσεις.

Κρίσιμο όμως ζήτημα είναι η πατερναλιστική συμπεριφορά του εθνικού κέντρου προς τις οργανώσεις της διασποράς. Έχει παρατηρηθεί συχνά το εθνικό κέ-

ντρο να παρεμβαίνει με χρηματικές ενισχύσεις ή νομοθετικές πρωτοβουλίες (όπως η ίδρυση και λειτουργία των ΣΑΕ) στο οργανωσιακό γίγνεσθαι της διασποράς.

Νομίζω ότι σε περιόδους κρίσεων και εισαγωγής νέων θεσμών, αυτή η παρέμβαση είναι αναγκαία, όπως και το κορπορατιστικό οργανωτικό σύστημα, αλλά σε κανονικές συνθήκες, οι οργανώσεις της διασποράς πρέπει να απολαμβάνουν υψηλό βαθμό αυτονομίας.

(β) *Το σύστημα του δικτυωτού έθνους*

Σύμφωνα με το σύστημα του «δικτυωτού έθνους», [Πρεβελάκης Γ. (1997): 14], τα διάφορα τμήματα της διασποράς επικοινωνούν μεταξύ τους σε οριζόντια σχέση παρακάμπτοντας το εθνικό κέντρο, στο οποίο (ελλαδικό κράτος) αποδίδονται αδυναμίες και αγκυλώσεις. Μια εκδοχή του συστήματος του δικτυωτού έθνους διατυπώθηκε ως «θεωρία του γαλαξία», κατά την οποία τα διάφορα τμήματα της διασποράς παρομοιάζονται με αυτόφωτα αστέρια ενός ενιαίου γαλαξία που κινούνται σε αλληλοεπηρεαζόμενες τροχιές [Λαμπρινίδης Στ. (1997): 4]. Εφαρμογή του παραπάνω συστήματος σημαίνει, ουσιαστικά, την εξίσωση των διασπορικών τμημάτων του ελληνισμού με το εθνικό κέντρο και υιοθέτηση της άποψης για αυτόνομες των «Ελλήνων τις κοινότητες» που ενέχει τον πραγματικό κίνδυνο της απώλειας κάθε έκφρασης ελληνικότητας της σημερινής ελληνικής διασποράς [Κωνσταντινίδης Στ. (2004): 46]. Οδηγεί τελικά σε αποσταθεροποίηση της εσωτερικής συνοχής του ελληνικού έθνους και σε αναποτελεσματικότητα κατά την επιδίωξη εθνικών στόχων. Νομίζω ότι η ισχύς και η σημασία του εθνικού κέντρου προσδίδει σ' αυτό την πρωτοβουλία και την πρωτοκαθεδρία στις εθνοτικές υποθέσεις. Στον άμεσο δε χρονικό ορίζοντα δε διαφαίνονται προϋποθέσεις «ενδο-εθνοτικής διαντίδρασης» (*interethnic interaction*), κατά την οποία ασκείται αμοιβαία επιρροή από τις ενέργειες των διαφόρων τμημάτων της διασποράς.

Μεταξύ των αμιγών συστημάτων, δημιουργούνται στην πραγματικότητα μεικτά συστήματα, τα οποία, παρά την πολυπλοκότητά τους, μειώνουν τα μειονεκτήματα και αυξάνουν τα πλεονεκτήματα των αμιγών συστημάτων, ευνοούν την «ενδο-εθνοτική επικοινωνία και αλληλεγγύη» και ενισχύουν τους ενδο-εθνοτικούς δεσμούς.

3.2.3. *Το οργανωτικό μοντέλο*

Κοινωνικά δίκτυα και οργανώσεις είναι οι βασικές εκφράσεις κοινωνικού κεφαλαίου, κατά τον Putnam [Putnam R. (1993)], στις οποίες εντάσσονται τα μέλη της διασποράς. Αυτά συμμετέχουν σε εθνο-οργανώσεις (κοινότητες, εθνικοτοπικούς συλλόγους κ.τ.λ.), αλλά και σε διεθνοτικούς συλλόγους συγγενούς στοχοθέτησης, για να αποκομίσουν όφελος, είτε σε ατομικό επίπεδο (κοινωνικότητα, αλληλεγγύη,

διαπροσωπικές σχέσεις για πρόσβαση σε επιθυμητά αγαθά), είτε σε συλλογικό επίπεδο (επίτευξη στόχων της οργάνωσης). Κατ' αναλογία, παράγεται ένα ιδιωτικό αγαθό (ικανότητα πρόσβασης και απόκτησης ενός αγαθού), και ένα συλλογικό αγαθό (π.χ. μία ευνοϊκή για ένα εθνικό θέμα –π.χ. Κυπριακό– ενός φορέα της χώρας εγκατάστασης).

Η συμμετοχή των μελών της διασποράς σε ενδοεθνοτικούς θεσμούς, αποτελεί όχι μόνον ουσιώδες γνώρισμά της, αλλά προσδιορίζει και το απόθεμα του κοινωνικού κεφαλαίου της. Αυτά συνθέτουν έναν ποικιλόμορφο οργανωτικό ιστό όπως κοινότητες/αδελφότητες, ενορίες, εθνικοτοπικές οργανώσεις, συλλόγους ειδικών σκοπών, κέντρα ερευνών κ.τ.λ. Ακολουθείται έτσι το παράδειγμα των οργανώσεων «πολιτεύματα» των ελληνιστικών χρόνων, που συνοδεύουν την ελληνική διασπορά μέχρι σήμερα. Οι παραπάνω θεσμοί προκύπτουν από τις ανάγκες συλλογικής έκφρασης της διασποράς και διακρίνονται συνήθως με κριτήριο την ουσιώδη σκοποθετική φυσιογνωμία τους. Αυτή η πανσπερμία οργανώσεων (πάνω από 3.000 κατ' εκτίμηση της ΓΤΑΕ), προάγει μεν διαφορετικές ανάγκες της διασποράς, αλλά γεννά προβλήματα αναποτελεσματικότητας, λόγω απουσίας συντονισμένης δράσης στην προώθηση ζητημάτων της διασποράς και του εθνικού κέντρου.

Κατά τον Κιτρόεφ, στην περίπτωση των ΗΠΑ, *«Η κάθε οργάνωση ακολουθεί τη δική της πολιτική, τόσο αναφορικά με τη γραμμή που ακολουθεί σχετικά με τις σχέσεις των ΗΠΑ με την Ελλάδα και την Κύπρο, όσο και με την αξιολόγησή της σχετικά με το ποια είναι τα πρωτεύοντα ζητήματα»* [Kitroef, ΑΙ. (2003): 408]. Και συνεχίζει ο Κιτρόεφ: *«Το μεγαλύτερο οργανωτικό πρόβλημα του Ελληνοαμερικανικού λόμπι, είναι η πολυφωνία και η πολυδιάσπαση, που αδυνατίζει την αποτελεσματικότητα των ομογενειακών πρωτοβουλιών στην Ουάσιγκτον»* [Kitroef, ΑΙ. (2003): 407].

Το παραπάνω πρόβλημα επιδιώκει να αντιμετωπίσει η ίδρυση του Συμβουλίου Αποδήμου Ελληνισμού το 1989 και η έναρξη λειτουργίας του το 1995, το οποίο έλαβε και συνταγματική κατοχύρωση το 2001. Η εσωτερική συνοχή των τμημάτων του ελληνικού έθνους και η αποτελεσματική παρέμβαση της διασποράς προϋποθέτουν κατάλληλη οργανωτική δομή [Meny Υ. (1995): 253]. Από τις εναλλακτικές οργανωτικές επιλογές, οι ελληνικές κυβερνήσεις επέλεξαν μεταξύ του πλουραλιστικού και του κορπορατιστικού συστήματος το τελευταίο. Σύμφωνα με τον Schmitter, το κορπορατιστικό σύστημα οργάνωσης των ομάδων συμφερόντων χαρακτηρίζεται από την κρατική συγκρότηση της οργανωτικής δομής τους, την ιεραρχική διάρθρωσή τους, την κρατική παραχώρηση του δικαιώματος εκπροσώπησης και τη μονοπωλιακή εκπροσώπηση των συμφερόντων και αιτημάτων της διασποράς [Schmitter Ph. (1974): 55-113]. Μέσω δε της συνταγματικής κατοχύρωσης, το εθνικό κέντρο παραχωρεί στο θεσμό του ΣΑΕ αυξημένες αρμοδιότητες

και εναποθέτει στη δράση του υψηλές προσδοκίες. Ενσωματώνει το ΣΑΕ στη διαδικασία διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων για τη διασπορά, χωρίς όμως με τη θεσμοποίησή του να το καθιστά οιονεί δημόσια υπηρεσία. Καθορίζει όμως αποφασιστικά τη συγκρότηση και τη σύνθεσή του με τη θεσμοποίησή του και τη λειτουργία του με τη χρηματοδότηση της τρέχουσας δραστηριότητάς του. Ελληνική κυβέρνηση και ΣΑΕ συνδιαλέγονται επίσημα σε τακτά χρονικά διαστήματα, και συνήθως συμφωνούν για κοινούς στόχους και μέσα πολιτικής αναφορικά με τα προγράμματα του ΣΑΕ. Ταυτόχρονα το ΣΑΕ λειτουργεί συμβουλευτικά και εισηγητικά προς την ελληνική κυβέρνηση για θέματα της αρμοδιότητάς του. Πρόκειται για μία πλήρως εξαρτησιακή σχέση του ΣΑΕ από το εθνικό κέντρο με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την αξιοπιστία και τη νομιμοποίησή του στο εσωτερικό της διασποράς. Αυτή η σχέση ενισχύεται από το γεγονός της εφαρμογής του πλουραλιστικού οργανωσιακού συστήματος άρθρωσης συμφερόντων στις πρωτο- και δευτεροβάθμιες εθνοοργανώσεις της διασποράς στις χώρες εγκατάστασής της, με την εθελοντική συμμετοχή των μελών της διασποράς σ' αυτές. Ζητούμενο πάντως παραμένει, και θα αξιολογηθεί μόνο ιστορικά, κατά πόσο το μεικτό οργανωσιακό σύστημα –πλουραλιστικό και κορπορατιστικό– θα επιτύχει ταυτόχρονη επίτευξη της εσωτερικής συνοχής και της αποτελεσματικής παρέμβασης της διασποράς.

Είναι ίσως πρόωρο να αξιολογήσει κανείς το φιλόδοξο στόχο του «να συμπυκνώνει, να εκφράζει και να ενοποιεί όλες τις οργανωμένες δυνάμεις της διασποράς». Αν και μέχρι σήμερα –έχουν συμπληρωθεί περίπου 10 χρόνια λειτουργίας του– πέτυχε σε μεγάλο βαθμό την «οριζόντια οργανωτική ολοκλήρωσή» του με τη συμμετοχή σ' αυτό των σημαντικότερων εκφάνσεων του απανταχού ελληνισμού, ατελής παραμένει η «κάθετη οργανωτική ολοκλήρωση», εξαιτίας της χαμηλής οργανωτικής πυκνότητάς του. Μέχρι σήμερα πάντως, αντιμετωπίζει δυσχέρειες να συντονίσει αποτελεσματικές δράσεις της διασποράς και να νομιμοποιηθεί ως ο αντιπροσωπευτικός φορέας της.

Εκτός του ΣΑΕ σημαντικά οργανωτικά μορφώματα θεωρούνται η Ένωση Ελληνικής Καταγωγής Κοινοβουλευτικών, το Δίκτυο Αιρετών Ομογενών στην Αυτοδιοίκηση των κρατών εγκατάστασης, η Ομοσπονδία Λειτουργών Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας και άλλων δικτύων που μπορούν να ιδρυθούν και σε άλλα θεματικά πεδία (π.χ. Έλληνες πανεπιστημιακοί κ.τ.λ.).

Τρία ευρήματα νομίζω ότι προκύπτουν αβίαστα από την παραπάνω ανάλυση και τα οποία συνιστούν πεδία πολιτικής παρέμβασης της μητρόπολης. Πρώτον, απαιτείται η δημιουργία ενός αποτελεσματικού θεσμικού πλαισίου που θα διέπει τις σχέσεις μητρόπολης και διασποράς. Στον πυρήνα του βρίσκεται η «πλήρης» κάθετη και οριζόντια οργανωτική ολοκλήρωση της οργάνωσης της διασποράς, όπως επιχειρείται την τελευταία περίοδο με το Συμβούλιο Αποδήμου Ελληνισμού.

Δεύτερον, είναι αναγκαία η καλλιέργεια και η ανάδειξη ενός αξιακού συστήματος με ιδιότητες όπως η ενδο-εθνοτική αλληλεγγύη, η συνεργασία κ.τ.λ. και η ενδυνάμωση της ιδιότητας της εθνικότητας, όπως αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Τρίτον, εφαρμόζεται η αρχή της επικουρικότητας αναφορικά με την κατανομή των πρωτοβουλιών και δράσεων μεταξύ εθνικού κέντρου και διασποράς, όπου συγκρίνονται η κατάσταση του συγκεντρωτισμού και της αποκέντρωσης, με κριτήριο την αποτελεσματικότητα των δράσεων και το δημοκρατικό έλεγχο των εθνο-οργανώσεων της διασποράς.

Αυτές οι προτάσεις δεν παραγνωρίζουν την υψηλή ενότητα που χαρακτηρίζει το ενδοεθνοτικό τοπίο που διαφαίνεται ενδεικτικά από τη συμμετοχή στο ΣΑΕ όλων των κοσμικών και εκκλησιαστικών συνιστωσών της διασποράς, τη σύσταση και λειτουργία της ειδικής μόνιμης Επιτροπής της Ελληνικής Βουλής για θέματα Αποδήμου Ελληνισμού (Απόφαση 2545/1880-25.05.2000 του προέδρου της Βουλής) και γενικότερα την απουσία πολιτικών συγκρούσεων εντός των οργανώσεων, όπως η διχαστική σύγκρουση βενιζελικών και βασιλικών στις οργανώσεις των ΗΠΑ στο Μεσοπόλεμο ή άλλες αντιπαλότητες [Φακιολάς Ρ. (2002): 60-66].

3.3. Φύση εθνικών θεμάτων

Με δεδομένη τη διεθνή νομιμοποίηση των στόχων της εξωτερικής πολιτικής (διεθνές δίκαιο, αποφάσεις ΟΗΕ), η διασπορά κινητοποιείται σε ένα ευνοϊκό περιβάλλον και αυξάνεται η δεκτικότητα απόδοχής των θέσεών της από τους πολιτικούς και τη διεθνή κοινή γνώμη. Η ανάμειξη της εξηγείται από την επικρατούσα στις ισχυρές δυτικές δυνάμεις αντίληψη για το «πολιτικό έθνος» που βασίζεται στο δικαϊκό σύστημα. Αυτό δεν είναι αυτονόητο για το σύνολο της διασποράς, μιας και τμήματά της διαφοροποιούνται ή εναντιώνονται σε επιλογές του εθνικού κέντρου. Σε ορισμένες, εξαιρετικά σπάνιες, περιπτώσεις, τμήματα της διασποράς αυτονομούνται και αρθρώνουν έναν επικριτικό λόγο προς το εθνικό κέντρο [Coufoudakis V. (1993): 51-75].

Παρά την παραπάνω ευνοϊκή διεθνοπολιτική υπόστασή τους, για ευρεία διεθνή υποστήριξη των εθνικών ζητημάτων μας, αυτή εξασθενεί από την ελάσσονα θέση που βρίσκουν τα ζητήματα αυτά στην ιεράρχησή τους ως διεθνή θέματα, αλλά και τη στιγμιαία (προσωρινή) ενασχόληση με αυτά, από τα ισχυρά κράτη [Stubos G. 1998): 32]. Για σύγκριση μπορεί να αναφερθεί το Μεσανατολικό με την υψηλή ιεράρχηση που κατέχει στην πολιτική ατζέντα των ΗΠΑ αλλά και τη μονιμότητα που το διέπει, ιδιότητες που εξηγούν τη διαρκή ενασχόληση των ΗΠΑ με αυτό.

4. Εξωγενείς παράγοντες

Εξωγενείς παράγοντες θεωρούνται αυτοί που δεν εξαρτώνται μεν από το εθνικό κέντρο, επειδή σχηματίζονται και επενεργούν στις χώρες εγκατάστασης, αλλά ε-

πηρεάζουν, όπως και οι ενδογενείς, την πολιτική συμπεριφορά της διασποράς. Είναι ωστόσο, σε κάποιο βαθμό, επηρεάσιμοι παράγοντες από την ίδια τη διασπορά και άρα έμμεσα από το εθνικό κέντρο.

4.1. *Ιδιότητα του πολίτη*

Κρίσιμος παράγοντας αποτελεσματικότητας της διασποράς κατά την ενεργοποίησή της είναι επίσης η «ιδιότητα του πολίτη» στη χώρα εγκατάστασης, η οποία ταυτίζεται στη σύγχρονη σχετική ορολογία με την έννοια της ιθαγένειας-υπηκοότητας. Στις περισσότερες χώρες εγκατάστασης της ελληνικής διασποράς, τα μέλη της διαθέτουν σήμερα την «ιδιότητα του πολίτη», η οποία ισοδυναμεί με πλήρη ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Ταυτόχρονα όμως, τμήματα της ελληνικής διασποράς συνδέονται οργανικά με το γίνεσθαι του ελληνικού έθνους. Σήμερα, στη φάση της παγκοσμιοποίησης, παρατηρείται μία προϊούσα αποσύνδεση της «ιδιότητας του πολίτη» από την «ιδιότητα της εθνικότητας» [Soyssal (1994): 8, Castles K. – Davidson (2000): 2, 12, Κοντογιώργης Γ. (2003): 17, 43-46], που όσο προχωρεί τόσο ενισχύει τη διασπορά ως ομάδα πίεσης.

Από τη σχέση «ιδιότητα του πολίτη» και «ιδιότητα της εθνικότητας», προκύπτουν δύο ενδιαφέρουσες και εν πολλοίς συγκρουόμενες, ως προς την πολιτική αποτελεσματικότητα της διασποράς, επιδράσεις. Πρώτον, η ελληνική διασπορά διαθέτει, σήμερα, την «ιδιότητα του πολίτη» στη χώρα εγκατάστασης στη διττή υπόστασή της να λειτουργεί ως «κοινωνία πολιτών» –διαμεσολαβητική κοινωνία– και ως «ε-ντολέας» –ψηφοφόρος– αντιπροσωπευόμενη κοινωνία [Κοντογιώργης Γ. (2003): 44]. Υπό τις παραπάνω προϋποθέσεις λειτουργεί παρεμβατικά στα δρώμενα του κράτους εγκατάστασής της, για την προώθηση υποθέσεών της. Δεύτερον, η αποσύνδεση της «ιδιότητας του πολίτη» από την «ιδιότητα της εθνικότητας», προκαλεί ρηγματώσεις στην παραδοσιακή αντίληψη για αδιαιρετότητα μεταξύ των δύο ιδιοτήτων. Η επικρατούσα εθνότητα στο κράτος εγκατάστασης (π.χ. αγγλοσαξονική στις υπερπόντιες χώρες) αντιδρά αρνητικά στην παραπάνω αποσύνδεση και ωθεί σε αποκλεισμό των άλλων εθνοτήτων από τα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Από τις δύο παραπάνω αντίρροπες μεταξύ τους επιδράσεις επηρεάζεται η αποτελεσματικότητα της διασποράς και όλες οι ενδείξεις κατατείνουν στη διαπίστωση ότι το ειδικό βάρος της δεύτερης υπερτερεί έναντι της πρώτης. Τελικά, εκφράσεις ασυμβατότητας μεταξύ της «ιδιότητας του πολίτη» και της «ιδιότητας της εθνικότητας» δε γίνονται αποδεκτές, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, από τα κράτη υποδοχής που βασίζονται στην αρχή του ενός, ενιαίου και (σχετικά) ομοιογενούς εθνικού κράτους.

Ιδεατές καταστάσεις διπολιτισμικότητας και διεθνοτικότητας απέχουν πολύ από την πραγματικότητα και πιθανόν να εντοπίζονται αποκλειστικά στην προσωπι-

κόπτητα ατόμων παρά σε συλλογικές οντότητες, όπως είναι η διασπορά. Τέτοια «μεταθετική ιδιότητα του πολίτη», παραμένει περισσότερο αντικείμενο μελέτης της ειδικής επιστημονικής κοινότητας, παρά ορατή πραγματικότητα [Ohmae K. (1995)].

4.2. Μορφολογικά χαρακτηριστικά

Η ελληνική διασπορά δημιουργήθηκε με δύο τρόπους, που κατ' ακολουθία συνθέτουν τους δύο τύπους (τμήματα) της διασποράς. Το πρώτο προήλθε από ιστορικά γεγονότα στο χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και αποτελεί την ελληνική «ιστορική διασπορά». Το δεύτερο προήλθε από μεταναστευτικά ρεύματα του προηγούμενου αιώνα και αποτελεί τη «σύγχρονη διασπορά». Το πρώτο πραγματοποιήθηκε την περίοδο 1890-1920 (ιδίως 1905-1918) προς τις ΗΠΑ (περίπου 400.000 άτομα) και το δεύτερο την περίοδο 1960-1973/4 σχεδόν ισόρροπα προς υπερπόντιες και ευρωπαϊκές χώρες. Μετά το 1973/4 η αποδημία μειώνεται αισθητά και το ισοζύγιο αποδημίας και παλιννόστησης-εγκατάστασης στην Ελλάδα είναι πλεονασματικό υπέρ της δεύτερης.

Γεωγραφική κατανομή αποθέματος ελληνικής διασποράς

	ΕΛΑΧΙΣΤΟ – ΜΕΓΙΣΤΟ	ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ	ΕΤΟΣ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ	% ΗΠΕΙΡΟΣ-ΧΩΡΑ	% ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
ΑΜΕΡΙΚΗ (Ι)	1.469.000 – 1.800.000	1.635.000	–	51,3	–
ΗΠΑ	1.179.000 – 1.500.000	1.340.000	2000		0,5
Καναδάς	250.000	250.000	1996		0,9
Ν. Αμερική	40.000 – 50.000	45.000	–		
ΕΥΡΩΠΗ (ΙΙ)	878.000 – 1.110.000	994.000	–	31,2	–
ΟΔΓ	360.000	360.000	2002		0,5
Κράτη τ. ΕΣΣΔ	358.000 – 500.000	429.000	–		–
Αλβανία	60.000 – 150.000	105.000	–		3,2
Λοιπά	100.000	100.000	–		–
ΩΚΕΑΝΙΑ (ΙΙΙ)	380.000 – 530.000	455.000	–	14,3	–
Αυστραλία	375.000 – 525.000	450.000	2001		2,4
Νέα Ζηλανδία	5.000	5.000	–		–
ΑΦΡΙΚΗ (ΙV)	100.000	100.000	–	3,1	–
Νοτι/κή Ένωση	80.000	80.000	–		–
Λοιπά	20.000	20.000	–		–
ΑΣΙΑ (V)	6.000	6.000	–	0,2	–
ΣΥΝΟΛΟ	2.833.000 – 3.546.000	3.190.000		100,0	100,0

Πηγή: ΥΠΕΞ (1992), Κόντης Α. – Φακιολάς Ρ. (2002), εθνικές στατιστικές των χωρών εγκατάστασης.

Η ποσοτική οριοθέτηση της ελληνικής, αλλά και κάθε διασποράς, ως προς το απόθεμα όσο και ως προς τις ροές της, προσκρούει σε εγγενείς δυσκολίες ορολογικής και στατιστικής φύσης. Αναφορικά με το περιεχόμενο του όρου «διασπορά», παρατηρείται στην επιστημονική κοινότητα απουσία ενός ευρέως αποδεκτού ορισμού αλλά και αναφορικά με τις στατιστικές δυσχέρειες παρατηρούνται τόσο οργανωτικές ανεπάρκειες όσο και εσκεμμένα προσκόμματα, ιδίως των κρατών εγκατάστασης, να συλλάβουν στατιστικώς το μέγεθος (απόθεμα και ροές) της διασποράς [Κόντης Α. (1997): 66-68].

Εκτιμήσεις μελετητών και υπηρεσιών, υπολογίζουν το απόθεμα της ελληνικής διασποράς μεταξύ 3 και 4 εκατομμυρίων ατόμων [Δαμανάκης Μ. (2000): 389-390, Κόντης Α. (1997): 68, Πετρόπουλος Ν. (1992): 30 τ. Β', Τάμης Α. (2004)]. «*Σύμφωνα με επιστημονικές εκτιμήσεις, το σύνολο των αποδήμων Ελλήνων στο εξωτερικό, ανέρχεται σε περίπου 3.000.000 και κατανέμεται ως εξής: ΗΠΑ 41%, Αυστραλία 13%, Σοβιετική Ένωση 12%, Καναδάς 10%, ΟΔΓ 10% και λοιπές χώρες 14%. Σ' αυτά τα μεγέθη περιλαμβάνονται όλες οι γενιές μεταναστών, ανεξάρτητα από τον τόπο γέννησης*» [Πετρόπουλος Ν. (1992): 30 τ. Β']. Αν οι παραπάνω αριθμοί αφορούν το απόθεμα της ελληνικής διασποράς, μεγαλύτερο ερευνητικό ενδιαφέρον έχει το μέγεθος του «ενεργού τμήματος», δηλαδή του περισσότερο κινητοποιημένου τμήματός της. Κατά τον Α. Τάμη του Πανεπιστημίου της Μελβούρνης, η ελληνική διασπορά δεν υπερβαίνει τα 4,5 εκατομμύρια άτομα, από τα οποία μόνο τα 2,5 εκατομμύρια αποτελούν «ζωντανά κύτταρα» και από αυτά μόνο το 1,5 εκατομμύρια «παραμένουν Έλληνες» [Τάμης Α. (2004)].

Συμπερασματικά, το ποσοτικό μέγεθος της ελληνικής διασποράς είναι δύσκολα μετρήσιμο, υπολείπεται δε αισθητά του μεγέθους των 7 εκατομμυρίων ατόμων που αναφέρεται συχνά από πολιτικά πρόσωπα και στελέχη της διασποράς, και το ενεργό τμήμα της συνιστά ένα ακόμη μικρότερο μέγεθος.

Την αποτελεσματικότητα της παρεμβατικής πολιτικής της διασποράς επηρεάζει αισθητά η γεωγραφική συγκέντρωση σε κρατικό και τοπικό επίπεδο της χώρας εγκατάστασης. Πρώτον το μέγεθος της ελληνικής διασποράς συνιστά πολύ χαμηλό ποσοστό του πληθυσμού αυτών των χωρών (ΗΠΑ: 0,5%, ΟΔΓ: 0,45%) με συνέπεια να διαθέτουν χαμηλή αποτρεπτική δύναμη ως ψηφοφόροι. Δεύτερον, αν και τα $\frac{3}{4}$ της συγκεντρώνονται στις ισχυρότερες χώρες του πλανήτη (ΗΠΑ, Καναδάς, Αυστραλία, Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας), με τη βελτίωση της κοινωνικής και οικονομικής της θέσης, αυτή μετακινείται ευκολότερα και διαχέεται γεωγραφικά εντός της χώρας εγκατάστασης, απομακρυνόμενη από συνοικίες και πόλεις όπου συγκεντρωνόταν κατά την πρώτη περίοδο μετανάστευσης. Η μεγάλη γεωγραφική διάχυση αδυνατίζει την αποτελεσματικότητα παρέμβασης της διασποράς, η οποία περιορίζεται σε υποεθνικό επίπεδο και αυξάνει το ρυθμό αφομοίωσής της.

4.3. Διαθεσιμότητα σε οικονομικό κεφάλαιο

Η αποτελεσματικότητα της διασποράς στην προώθηση εθνικών συμφερόντων εξαρτάται επίσης σημαντικά από τη διαθεσιμότητα «οικονομικού κεφαλαίου». Αυτό ορίζεται ως το άθροισμα των ενσωματωμένων στα άτομα ικανοτήτων, δεξιοτήτων, γνώσεων και των περιουσιακών στοιχείων τους. Υψηλή διαθεσιμότητα σε οικονομικό κεφάλαιο, σημαίνει υψηλή επιρροή στο πολιτικό σύστημα της χώρας εγκατάστασης αλλά και υψηλό βαθμό αφομοίωσης, που συνεπάγεται εξασθένιση των δεσμών με το εθνικό κέντρο.

Σήμερα, η ελληνική διασπορά διαθέτει υψηλό απόθεμα «οικονομικού κεφαλαίου» και δυνητικά αντίστοιχη πολιτική επιρροή ιδίως στις υπερπόντιες χώρες. Αυτή η ταξινόμηση ανταποκρίνεται στη διάκριση του Armstrong [Armstrong, J. (1976): 393-404] περί «προλετάριας» και «κινητοποιημένης» διασποράς. Προλετάρια χαρακτηρίζεται η διασπορά με χαμηλή εισοδηματική/περιουσιακή θέση στην οικονομική διαστρωμάτωση της χώρας υποδοχής και περιορισμένη πρόσβαση στα κέντρα λήψης αποφάσεων, συνέπεια συνήθως της γέννησής της από πρόσφατες μεταναστευτικές κινήσεις. Στην προλετάρια διασπορά συγκαταλέγεται η ελληνική διασπορά στη Δυτική Ευρώπη καθώς και τμήματα της πρώτης και δεύτερης γενιάς της ελληνικής διασποράς στις υπερπόντιες χώρες. Στον αντίποδά της βρίσκονται τμήματα της ελληνικής διασποράς στις υπερπόντιες χώρες που διαθέτουν υψηλό οικονομικό κεφάλαιο και ικανότητα πρόσβασης και επηρεασμού των κέντρων λήψης αποφάσεων. Αυτά συγκαταλέγονται στην κινητοποιημένη διασπορά, κατά την ορολογία του Armstrong, και προέρχονται από τη δεύτερη, και τις επόμενες γενιές, της μεταναστευτικής διασποράς καθώς και από την ιστορική διασπορά.

Πολιτική συνέπεια της διάκρισης της διασποράς από τον Armstrong είναι η αύξηση του οικονομικού κεφαλαίου και η ώθηση της κινητοποιημένης διασποράς σε ενεργό προώθηση εθνικών θεμάτων λόγω της υψηλής αποτελεσματικότητάς της. Προϋποθέτει βέβαια την ύπαρξη της ιδιότητας της εθνικότητας που δεν είναι πάντοτε διαθέσιμη στην ελληνική διασπορά, επειδή υψηλή διαθεσιμότητα σε οικονομικό κεφάλαιο συσχετίζεται θετικά με προχωρημένη αφομοίωση και άρα εξασθένιση της εθνικής ταυτότητας [Φακιολάς Ρ. (2002): 74].

4.4. Συμβατότητα στόχων εξωτερικής πολιτικής

Ο επηρεασμός της εξωτερικής πολιτικής της χώρας εγκατάστασης εξαρτάται επίσης από τη συμβατότητα των στόχων εξωτερικής πολιτικής της χώρας εγκατάστασης και καταγωγής. Αυτοί μπορεί να βρίσκονται μεταξύ τους σε σχέση ταύτισης, απόκλισης ή σύγκρουσης.

Στην περίπτωση της ταύτισης των στόχων, η ενεργοποίηση της διασποράς είναι περιττή. Στην περίπτωση της σύγκρουσης στόχων, η αποτελεσματικότητα της

διασποράς ελαχιστοποιείται, όπως σε γενικές γραμμές συμβαίνει σήμερα για τις χώρες Ελλάδα-ΗΠΑ [Παπασωτηρίου Χ. (2000): 28]. Στην περίπτωση απόκλισης, η παρεμβατικότητα της διασποράς αποδίδει αν συντρέχουν και άλλοι προσδιοριστικοί παράγοντες, όπως αναφέρθηκαν παραπάνω. Ο Κουλουμπής είναι κατηγορηματικός: «Είμαι βέβαιος ότι το λεγόμενο "ελληνικό λόμπι" δε θα είχε πετύχει –στο μέτρο που πέτυχε– να επηρεάσει το Κογκρέσο αν δεν εισηγούνταν δίκαιες και συνετές ενέργειες που στην τελευταία ανάλυση προστάτευαν τα συμφέροντα των ΗΠΑ και του δυτικού αμυντικού συνασπισμού». [Κουλουμπής Θ. (1978): 212]. Ένα τυπικό παράδειγμα σχετικής ταύτισης στόχων, της Μ. Βρετανίας ως ηγεμονικής δύναμης της εποχής και της Ελλάδας, παρατηρείται την πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα που ανατίθεται στην Ελλάδα η διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης. Τότε, εκτός της ταύτισης στόχων, συνέτρεχαν και άλλοι ευνοϊκοί παράγοντες, όπως η χαρισματική προσωπικότητα του Βενιζέλου, η πίεση από μέλη της διασποράς προς την αγγλική κυβέρνηση, και η διπλωματική εκπροσώπηση της Ελλάδας στο Λονδίνο από το διακεκριμένο μέλος της διασποράς, τον πρέσβη Σταυρίδη. Ταύτιση στόχων παρατηρείται και στην περίπτωση του εβραϊκού, αλλά και του κουβανικού αντικαθεστωτικού λόμπι με τους στόχους της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, γεγονός που εξηγεί και την επιτυχή δραστηριοποίησή τους.

4.5. Παγκοσμιοποίηση και διασπορά

Χωρίς να διαφαίνονται σαφείς αιτιακές σχέσεις μεταξύ των φαινομένων της παγκοσμιοποίησης και της διασποράς, καθώς η δεύτερη προηγείται της πρώτης κατά τουλάχιστον 2.500 έτη, η παγκοσμιοποίηση προσφέρει πολλές ευκαιρίες και πλεονεκτήματα στη διασπορά, και βελτιώνει την υλική και τη συναισθηματική σημασία της [Cohen R. (1997): 175-176], μέσω της ανάπτυξης πολυδιάστατων πολιτισμικών, επιχειρηματικών και άλλων δικτύων.

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, συντελούνται τέτοιες τεχνολογικές, οργανωτικές και διεθνείς θεσμικές αλλαγές, ώστε επαναριοθετούν τα ζητήματα της εθνικής ταυτότητας και της σχέσης διασποράς και μητρόπολης. Πρώτον, αναβαθμίζουν τη σημασία της διασποράς ως διεθνούς δρώντος παράγοντα, βελτιώνουν την ενδοεθνική επικοινωνία και αποδεικνύουν τη σημασία της επιστημονικής γνώσης στην επίτευξη δεδομένων στόχων. Δεύτερον, αναδεικνύουν μεν το «παγκόσμιο χωριό» ως μία συστημική κατάσταση αλληλεξάρτησης, αλλά ταυτόχρονα και την αυξημένη σημασία του «τοπικού», χωρίς να ανακύπτουν προβλήματα δυσλειτουργίας στις σχέσεις διασποράς και μητρόπολης.

Οι τεχνολογικές εξελίξεις μετασχηματίζουν την εσωτερική λειτουργία των εθνικών οργανώσεων και τη σχέση μητρόπολης και διασποράς, μέσω των νέων επικοινωνια-

κών δυνατοτήτων που προσφέρουν. Με τη χρήση νέων τεχνολογιών, γεννιέται η «ηλεκτρονική διακυβέρνηση», όπου βελτιώνεται η ενδο-οργανωτική διαδικασία λήψης αποφάσεων και άρα η ενδο-οργανωτική δημοκρατία και η έγκυρη και έγκαιρη ενημέρωση των μελών της διασποράς από τα όργανά της και από το εθνικό κέντρο.

5. Πόσο αποτελεσματική είναι η ελληνική διασπορά;

Ιδιαίτερα σημαντικά γεγονότα τα οποία άπτονται ζητημάτων εθνικής κυριαρχίας όπως το Κυπριακό και το Μακεδονικό αφυπνίζουν και ενεργοποιούν την ελληνική διασπορά που ενεργοποιείται μαζικά με πολυποίκιλους τρόπους όπως διαβήματα, δημοσιεύματα και διαδηλώσεις σε μεγάλες πόλεις συγκέντρωσης της διασποράς (Βόνη, Μελβούρνη, Νέα Υόρκη, Σίδνεϊ, Τορόντο). Κινητοποίηση παρατηρείται επίσης και σε ζητήματα «χαμηλής» πολιτικής, όπως η προσπάθεια αποτροπής πώλησης πυρηνικών αντιδραστήρων CANDU από τον Καναδά στην Τουρκία, σε θέματα αναίρεσης ταξιδιωτικών οδηγιών για την Ελλάδα κ.τ.λ. Στις επιτυχίες του ελληνοαμερικανικού λόμπι συγκαταλέγεται η καθιέρωση της αναλογίας 7 προς 10 της αμερικανικής βοήθειας προς την Ελλάδα και την Τουρκία αντίστοιχα, και η επιβολή εμπάργκο στις εξαγωγές όπλων προς την Τουρκία, λόγω της εισβολής της στην Κύπρο που διήρκεσε όμως μόνο 3 χρόνια (1975-1978) και θεωρείται μια ευκαιριακή και προσωρινή επιτυχία του ελληνοαμερικανικού λόμπι.

Με σχηματικό τρόπο καταρτίζεται παρακάτω ένα ισοζύγιο πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων της διασποράς, όπως προέκυψαν από την παραπάνω ανάλυση, ως μέσο άσκησης εξωτερικής πολιτικής.

Στα πλεονεκτήματα της ελληνικής διασποράς συγκαταλέγονται:

- Η συντριπτική πλειοψηφία της ελληνικής διασποράς διαθέτει την ιδιότητα του πολίτη στις χώρες εγκατάστασης, που συνεπάγεται κατοχή πλήρων πολιτικών δικαιωμάτων.
- Οι ομαλές σχέσεις διασποράς και εθνικού κέντρου.
- Η υψηλή διαθεσιμότητα σε κοινωνικό και οικονομικό κεφάλαιο της ελληνικής διασποράς.

Μειονεκτήματα ή όρια και περιορισμοί της διασποράς:

- Βασικός περιοριστικός παράγοντας παρέμβασης της διασποράς είναι η περίπτωση της ασυμβατότητας στόχων εξωτερικής πολιτικής μεταξύ της χώρας εγκατάστασης και της χώρας καταγωγής (π.χ. ΗΠΑ και Ελλάδα).
- Το χαμηλό μερίδιο της διασποράς στον πληθυσμό της χώρας εγκατάστασης.

- Το περιεχόμενο του ελληνικού πολιτισμικού συστήματος, προσδιοριζόμενο από τη γλωσσική, πολιτική, ανθρωπιστική και πνευματική παράδοση του ελληνικού έθνους, που αποτελεί ένα σημαντικό αξιακό πλαίσιο για τη διατήρηση της ελληνικότητας.
- Ενότητα της διασποράς τόσο στο εσωτερικό της όσο και στη σχέση της με το εθνικό κέντρο.
- Η φύση των εθνικών θεμάτων (διεθνής νομιμοποιητική και ηθική βάση).
- Απουσία «αρνητικών στερεοτύπων» για τον ελληνισμό στις χώρες εγκατάστασης.
- Η υψηλή γεωγραφική διάχυση (κατανομή) εντός της χώρας εγκατάστασης.
- Η ελάχιστη θέση των εθνικών θεμάτων στα διεθνή στρατηγικά συμφέροντα των ισχυρών χωρών.
- Η προϊούσα αφομοίωση της διασποράς στις χώρες εγκατάστασης, απότοκη της μεγάλης διάρκειας παραμονής της, των μεικτών γάμων κ.τ.λ.
- Οι ελλείψεις επικοινωνιακής πολιτικής του εθνικού κέντρου προς τη διασπορά, αναφορικά με τους εξειδικευμένους στόχους εξωτερικής πολιτικής και της δικαιολογητικής τους βάσης.
- Αμφιλεγόμενη θεωρείται η σημερινή οργανωτική δομή της διασποράς στο πεδίο της διαμεσολάβησής της με το εθνικό κέντρο η οποία πρέπει να μετεξελιχθεί από αμιγώς κορπορατιστική σε περισσότερο πλουραλιστική.

Δυσμενείς εξωγενείς, κυρίως, παράγοντες δυσχεραίνουν την πλήρη ένταξη του ελληνικού λόμπι στο αμερικανικό πολιτικό σύστημα το οποίο συνολικά διαθέτει περιορισμένη πολιτική αποτελεσματικότητα, όπως διαγιγνώσκουν πολλοί ειδικοί μελετητές του θέματος (Clogg, Conostas, Platias, Καζάκος, Kitroef, Σταύρου, Stubos) της ελληνικής διασποράς. Σ' αυτή την κατεύθυνση επιχειρηματολογεί με ακραίο και απόλυτο μάλλον λόγο ο Σταύρου: «... το αποκαλούμενο ελληνικό λόμπι στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτο, αναποτελεσματικό, ακίνδυνο και άσχετο προς τη διαμόρφωση της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής» [Σταύρου Ν. (1999)]. Απόψεις της δεκαετίας του '70 περί αποφασιστικής επιρροής στην εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ από εθνοτικές ομάδες πίεσης δεν επιβεβαιώθηκαν, με εξαίρεση το εβραϊκό λόμπι που διέπεται όμως από ιδιάζουσες ιδιαιτερότητες. Σε φάση δε «πλανητικής» πολιτικής, η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ προσδιορίζεται πολυπαραγοντικά, παρά επηρεαζόμενη από μεμονωμένα εθνοτικά λόμπι, με κύριο εκφραστή τον πρόεδρό τους παρά το Κογκρέσο. Η συναθροιστική επίδραση των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων της ελληνικής διασποράς ως προς την αποτελεσματική προώθηση εθνικών συμφερόντων, συνηγορεί στη διαπίστωση

ση ότι συχνά το εθνικό κέντρο έχει αυξημένες προσδοκίες από τη διασπορά που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, η οποία περιγράφεται αντικειμενικά με τη θέση ότι «*the future holds only the promise of limited success*» [Stubos G. (1998): 33].

Συντονισμένη, οργανωμένη και ενωτική δράση αποτελούν ικανή και αναγκαία συνθήκη για αποτελεσματική έκβαση διασπορικών επιδιώξεων [Watanabe P.Y. (1984): 153]. Προσεκτική επιλογή στόχων και μέτρων και επικέντρωση σ' αυτούς του συνόλου των δυνάμεων του ελληνισμού –αρχή της «συμπυκνωμένης δύναμης»–, πλουραλιστική οργάνωση της διασποράς και κατάλληλη κατανομή των πρωτοβουλιών μεταξύ διασποράς και εθνικού κέντρου –αρχή της «επικουρικότητας»–, ευέλικτες συμμαχίες με άλλα ισχυρά λόμπι, προληπτική παρά διορθωτική (ex post) παρέμβαση –αρχή της «προληπτικής δράσης»–, συμπληρωματικότητα των δράσεων, –αρχή της «συνέργειας ενεργειών»–, παρέμβαση σε όλα τα επίπεδα διαμόρφωσης και άσκησης πολιτικής –αρχή της «πολλαπλής στόχευσης»–, συνιστούν ορισμένες βασικές προϋποθέσεις επιτυχούς δραστηριοποίησής της.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Bruneau, M., «Η διασπορά του Ποντιακού Ελληνισμού και οι Έλληνες της πρώην ΕΣΣΔ. Η εδαφική σχέση», στο *Η Διασπορά του Ποντιακού Ελληνισμού*, Bruneau M. (επιμ.), Ηρόδοτος, Αθήνα, 2000, σ. 27-50.
- Δημάδης Ν., «Η Ελληνική Διασπορά στην Εξωτερική Πολιτική», στο *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Κώνστας Δ. Κ.– Τσάκωνας Ι. Ι. (επιμ.), Οδυσσέας, Αθήνα, 1994, σ. 127-136.
- Καζάκος Π., «Απόδημος Ελληνισμός και Εθνικά Θέματα», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, αρ. 3, 1994, σ. 103-134.
- Κιτρορέφ Α., «Ο ρόλος του Ελληνο-Αμερικανικού Λόμπι στην Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ: 1992-2001», στο *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, τ. Α', Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σ. 395-420.
- Κιτρομηλίδης Π., «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο *Ελληνισμός Ελληνικότητα*, Τσαούσης Δ. (επιμ.), Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1983, σ. 143-164.
- Κόντης Α. – Φακιολάς Ρ. (Ακαδ. Υπευθ.), *Ελληνισμός της Διασποράς*, Πάτρα 2002, τόμοι Α' Β' Γ'.
- Κόντης Α., «Η έρευνα στην Ελλάδα για τον Ελληνισμό της Διασποράς», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 92-93, 1997, σ. 63-91.
- Κοντογιώργης Γ., *Πολίτες και Πόλις*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2003.

- Κουλουμπής Θ., *Προβλήματα Ελληνοαμερικανικών Σχέσεων*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1978.
- Κωνσταντίνιδης Στ., «Ελληνική Διασπορά και Ιστορία», στο *Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς. Έρευνα και Διδασκαλία*, Δαμανάκης Μ. κ.ά., Ρέθυμνο, 2004, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ, σ. 45-49.
- Λαμπρινίδης Στ., «Το Δένδρο και ο Γαλαξίας», στον *Οικονομικό Ταχυδρόμο*, 27.11.1997, σ. 4-7.
- Μουσούρου Α., «Το ελληνικό κράτος και ο ελληνισμός του εξωτερικού», στο *Ελληνισμός-Ελληνικότητα*, Τσαούσης Δ. (επιμ.), Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1983, σ. 165-183.
- Παπασωτηρίου Χ., *Διασπορά και Εθνική Στρατηγική*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000.
- Πρεβελάκης Γ., «Γιατί οι Έλληνες του Πόντου;» στο *Η Διασπορά του Ποντιακού Ελληνισμού*, Brugneau Μ. (επιμ.), Ηρόδοτος, Αθήνα, 2000, σ. 15-25.
- Πρεβελάκης Γ., «Γεωπολιτική της ελληνικής Διασποράς», στον *Οικονομικό Ταχυδρόμο*, 27.11.1997, σ. 12-15.
- Σταύρου Ν., «Λομπίστες: Σύνολο ερασιτεχνών», στην *Ελευθεροτυπία*, 27.11.1999.
- Τάμης Α., Συνέντευξη στο *Το Καποδιστριακό*, 01.02.2004, σ. 9, Α.Φ. 39.
- ΥΠΕΞ, *Ο Ελληνισμός του Εξωτερικού*, Β' έκδοση, Αθήνα, 1992, ΥΠΕΞ.
- Φακιολάς Ρ., «Οι Έλληνες των ΗΠΑ», στο *Ελληνισμός της Διασποράς*, Κόντης Α. – Φακιολάς Ρ. (Ακαδ. Υπευθ.), Πάτρα 2002, τόμος Γ', σ. 21-89.
- Ξενογλώσση*
- Armstrong, J. A., "Mobilized and Proletarian Diasporas", in *American Political Science Review*, vol. 70, no 21, 1976, pp. 393-404.
- Bourdieu, P., "Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital", *Soziale Ungleichheiten*, Kreckel R. (ed), *Soziale Welt*, Sonderheft 2, Göttingen 1983, pp. 183-198.
- Butler, K. D., "Defining Diaspora, refining a discourse", in *Diaspora*, vol. 10, 2001, pp. 189-220.
- Castells, M., *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Blackwell, Oxford, 1996, 1997, 1997, vol. A', B', C'.
- Coleman, J., *Foundations of Social Theory*, Mass, Cambridge, 1990.
- Constas, D. – Platias, Ath., *Diasporas in World Politics, The Greeks in Comparative Prospective*, London, Macmillan, 1993.
- Constantinides, St., "The role of the Greek Communities in the formulation of Canadian Foreign Policy", in *Diasporas in World Politics*, London, MacMillan Press Ltd, 1993.
- Coufoudakis, V., "The Reverse Influence Phenomenon: The Impact of the Greek – American Lobby on the Foreign Policy of Greece", in *Diasporas in World Politics, The Greeks in Comparative Prospective*, Constas D. – Platias Ath., London, Macmillan, 1993, pp. 51-75.
- Dizard, W., *Digital Diplomacy*, Westpoint, Greenwood Press, 2001.

- Glazer N. – Moghian D., *Ethnicity Theory and Experience*, Cambridge, Harvard Press, 1975.
- Duncan, S., "The Limits of Hegemonic Stability Theory", in *International Organization*, vol. 39, no 4, Autumn 1985.
- Gouvertaris, G., "Hellenism as a sociocultural global movement: mobilization strategies for the survival of Hellenism in the 21st century", in *Ο Ελληνισμός στον 21ο Αιώνα*, pp. 363-388.
- Evriviades, M., "Mobilizing the Greek Diaspora: the Role of Athens and Nicosia", Athens University of Economics and Business, Department of International and European Economic Studies, *Discussion Papers*, no 08, 1994.
- Hitchens, Chr., "Dead End: The Decline and Fall of the Greek Lobby in America", in *Odyssey*, Nov./Dec. 1995, pp. 29-33.
- Keohone, R., *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton, Princeton University Press, 1984.
- Kindleberger, Ch., *The World in Depression, 1929-1939*, Berkeley 1973, University of California Press.
- Kitroef, Al. – Constantinides, St., "The Greek-Americans and U.S. Foreign Policy since 1950", in *Hellenic Studies*, vol. 6, no 1, Spring 1998, pp. 5-24.
- Lin, N. – Cook, K. – Burt, R.(eds), *Social Capital: Theory and research*, New York, Aldine de Gruyter, 2001.
- Meny, Y.: *Συγκριτική Πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995, τ' Α.
- Ohmae, K., *The End of the Nation-State. The Rise of Regional Economies*, Harper-Collins, London, 1995.
- Ostrom, E., *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, New York, Cambridge University Press, 1990.
- Putnam, R., *Making Democracy Work, Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, Princeton University Press, 1993.
- Risse, Th., "Let's Argue!': Communicative Action in World Politics", in *International Organization*, vol. 54, 2000, no 1, pp. 1-39.
- Safran, W., "Diasporas in modern societies: myths of homeland and return", in *Diasporas* 1(1): 83-89, 1991.
- Schmitter, Ph., "Still the Century of Corporation?", in *Review of Politics*, vol. 36, 1974, pp. 55-113.
- Shain, Y. – Barth, A., "Diasporas and International Relations Theory", in *International Organization*, vol. 57, Summer 2003; pp. 449-479.
- Shural, J., "Diaspora Migration: Definitional Ambiguities and a Theoretical Paradigm", in *International Migration*, vol. 38 (5), 2000, pp. 41-57.
- Soysal, Y.N., *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*, Chicago, University of Chicago Press, 1994.
- Stubos, G., "The Greek-American Voice: From an Ethnic to a Political Definition", in *Hellenic Studies*, vol. 6, no 1, Spring 1998, pp. 25-36.

- Truman, D., *The Government Process: Political Interests and Public Opinion*, New York, 1951.
- Trice, R. H., *Interest Groups and the Foreign Policy Process: U.S. Policy in the Middle East*, Calif 1976, Sage Publications, Whiteley, P., "The Origins of Social Capital", in Von Doth, Jan W. et.al. (ed.): *Social Capital and European Democracy*, London, Routledge, 1999, pp. 25-44.
- Tsakonas, P., "The Hellenic Diaspora and the Macedonian Issue", in *Journal of Modern Hellenism*, no 14, 1997, pp. 139-158.
- Zimmerman, K.F., *The Economics of Migration*, London, Elgar, 2002.
- Watanabe, P.Y., *Ethnic Group, Congress and American Foreign Policy: The Politics of the Turkish Arms Embargo*, Westport, Greenwood Press, 1984.
- OECD, *The Well-Being of Nations*, Paris, 2001.